

EXCURSIEVERSLAG

BOTANISCHE EXCURSIE HET TORFBROEK (B)

Zaterdag 4 juni 1988 was de Plantenstudiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg te gast in België. Een twaalfstal leden heeft daar uitgebreid kennis gemaakt met een zeer bijzonder om niet te zeggen uniek natuurreservaat: "Het Torfbroek", een 18 ha groot kalkmoeras, gelegen in de gemeente Kampenhout ca. 10 km ten noordoosten van Brussel en 1 km ten zuiden van het dorp Berg nabij het vliegveld Zaventem (provincie Brabant). Het terrein is sinds 1977 in beheer bij de BNVR (Belgische Natuur- en Vogelreservaten).

Het betreft hier een van de weinige nog bestaande alkalische laagveenmoerassen die België rijk is. In dit reservaat kunnen successiestadia van open water via diverse kalkmoerasvegetaties tot moerasbos (Elzenbroek) dankzij een juist beheer nog resp. weer bestudeerd worden (VYVEY & STIEPERAERE, 1981).

De zeer geslaagde excursie nam een hele dag in beslag en stond onder de deskundige leiding van Marc Leten die ons op een voortreffelijke wijze in dit bijzondere gebied heeft rondgeleid.

De excursie ging van start bij een blok-hut annex café met de toepasselijke naam "Fauna-Flora", gelegen aan de

rand van het reservaat. Alvorens aan het eigenlijke veldbezoek werd begonnen, is door onze excursieleider aan de hand van enkele kaarten in het kort de ontstaansgeschiedenis van het gebied geschetst waarbij aandacht is besteed aan de hydrologie, geomorfologie en historie. De beheersproblematiek en -resultaten alsmede de uitwendige bedreigingen zijn in het veld uitvoerig aan de orde gekomen.

Het huidige reservaat "Het Torfbroek" vormt het allerlaatste restant van een eertijds zeer uitgestrekt moerasgebied dat bekend stond als het "Marais de Bergh" ("Moeras van Berg"; DUVIGNEAUD *et al.*, 1942). Door de plaatselijke bevolking is hier eeuwenlang op kleinschalige wijze (plaatselijk) turf gestoken, riet gesneden, hooi gemaakt, hout gekapt en met vee extensief begraasd. Bovendien werd hier tot 1880 nog in diverse putten (kuilen) vlas geroot. Na het verval van de ambachtelijke vlasteelt trad er een snelle verlanding op van de verschillende kuilen.

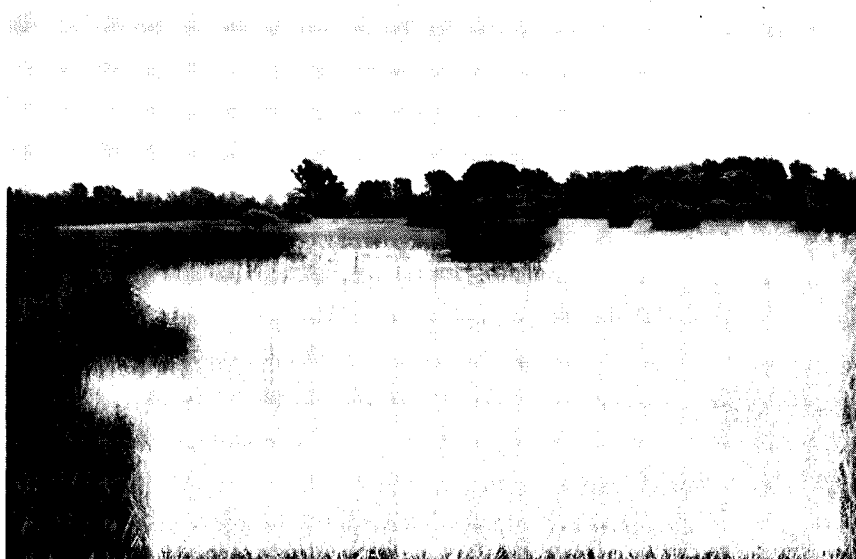
Tot in het begin van onze eeuw genoot het toen nog onaantaste Moeras van Berg – waartoe onder meer Het Torfbroek behoorde – een grote faam onder de Brusselse botanici. Als gevolg van de van plaats tot plaats wisselende grondwaterstand en de vele bronnen alsmede de kalkrijkdom van de ondergrond, herbergde het gebied namelijk vele bijzondere plantengemeenschappen (kalkmoerasvegetaties) die teza-

men een groot aantal opmerkelijke (zeldzame) plantesoorten herbergden.

Het gebied was een zeer fraai voorbeeld van een goed ontwikkeld kalkmoeras. Kalkmoerasvegetaties behoorden in West-Europa altijd al tot de meest kwetsbare en daardoor zeldzame vegetatie-typen. België vormde op deze regel geen uitzondering en relicten van dergelijke kalkmoerassen zijn hier thans beperkt tot een enkele lokatie in het dal van de bovenloop van de Semois nabij Arlon (Lotharings distrikt), enkele natte duinpannen langs de kust ten westen van Nieuwpoort (Maritiem distrikt), enkele plekjes in het Kempens distrikt en nabij Brussel in de dalen op kalkrijke Kwartaire afzettingen in het Brabants distrikt. Tot deze laatste relicten behoort Het Torfbroek.

In de loop van deze eeuw is dit unieke moerasgebied helaas ernstig aange-tast door allerlei rigoreuze menselijke ingrepen zoals de aanleg van (verharde) wegen, het graven van nieuwe (vis)vijvers, ontwatering en verkaveling t.b.v. de bouw van een complete villa-wijk met de daarbij behorende aanplant van gebiedsvreemde soorten. Slechts 18 ha van het nog intacte deel van het eens zo beroemde "Marais de Bergh" – Het Torfbroek – heeft men uiteindelijk weten te behouden. Het terrein werd door de overheid aangekocht en vervolgens overgedragen aan de particuliere natuurbeschermingsorganisatie BNVR die het in 1977 in beheer nam. Daarmee kreeg het sterk gereduceerde Torfbroek eindelijk de bescherming die het verdiende.

Het bijzondere van Het Torfbroek is gelegen in het voorkomen van enkele zeldzame en zeer kwetsbare levensgemeenschappen van kalkrijke moerassen. Deze situatie vindt zijn oorzaak in een bijzondere combinatie van milieufactoren: een moeras op een ondergrond die zeer rijk is aan kalk en ijzer. Het gebied herbergt daardoor een bijzondere kalkminnende moerasvegetatie; het water is hier door toedoen van het aanwezige ijzer bovendien arm aan fosfor (door ijzer neergeslagen) waardoor gespecialiseerde soorten hier goed kunnen gedijen aangezien ze weinig concurrentie ondervinden van "gewone" soorten die juist een bepaalde concentratie fosfor nodig hebben.

Figuur 1. Het centrale deel van Het Torfbroek met de door een brede rietkraag omgeven vijver, gezien vanuit het westen (foto: B.G. Graatsma).

Ondanks de vele aantastingen in het verleden, waaronder het graven van een (vis)vijver in de 30er jaren (thans het epicentrum van het Torfbroek-reservaat), kunnen er tegenwoordig dankzij het sinds 1977 gevoerde beheer nog resp. weer een groot aantal bijzondere plantesoorten worden waargenomen (ANON., z.j.) zoals uit het hiernavolgende verslag moge blijken*.

In het gazon voor het café Fauna-Flora werd meteen al een voor dit gebied zeer bijzondere en voor België uiterst zeldzame soort aangetroffen: Teer guichelheil (*Anagallis tenella*) die zich hier van de grenzen van het reservaat blijkbaar (gelukkig) niets aantrekt. Een speciaal daartoe aangelegd wandelpad bracht ons via een opgehoogd en met Zwarte els (*Alnus glutinosa*) en Gewone es (*Fraxinus excelsior*) begroeid terrein (een voormalig stort) direct al in een bijzonder deel van het reservaat. Vanaf dit punt hadden we een verrassend mooi uitzicht over een groot deel van het door rietlanden gedomineerde reservaat met in het midden de (kunstmatig aangelegde) grote vijver (fig. 1). De brede rietkraag die naar het centrum van de plas ijler en lager wordt, wordt hier langs het meest drassige deel van het wandelpad (knuppelpad) begrensd door een bloemrijke vochtige ruigkruidenvegetatie. Naast Riet (*Phragmites australis*) werden hier genoteerd (fig. 2): Moesdistel (*Cirsium oleraceum*), Gewone engelwortel (*Angelica sylvestris*), Kale jonker (*Cirsium palustre*), Watermunt (*Mentha aquatica*), Moerasspirea (*Filipendula ulmaria*), Ruw walstro (*Galium uliginosum*), Tweerijige zegge (*Carex disticha*), Zeegroene zegge (*Carex flacca*), Blauwe zegge (*Carex panicea*), Blonde zegge (*Carex hostiana*), Bleke zegge (*Carex pallescens*), Vlozegge (*Carex pulicaris*), Tormentil (*Potentilla erecta*), Padderus (*Juncus subnodulosus*), Koninginnekruid (*Eupatorium cannabinum*), Tandjesgras (*Sieglingia decumbens*), Gewoon reukgras (*Anthoxanthum odoratum*), Bosorchis (*Dactylorhiza fuchsii*), Grote wederik (*Lysimachia vulgaris*) en Ambloemige waterbies (*Eleocharis quinqueflora*).

Het pad voerde ons vervolgens langs

Figuur 2. Vooral langs het drassige wandelpad waar de vegetatie wat opener was, werden vele interessante soorten waargenomen en genoteerd (foto: B.G. Graatsma).

en door een gedeelte van het terrein waar de verlandingsuccessie naar een natuurlijk Elzenbroekbos reeds ver gevorderd is. De dichte wilgengroei (opslag van o.a. Grauwe wilg (*Salix cinerea*), een storingsindicator) met daartussen Zwarte els (*Alnus glutinosa*) en Sporkehout (*Frangula alnus*) werd afgewisseld met Riet en lianen als Bitterzoet (*Solanum dulcamara*), Haagwinde (*Calystegia sepium*) en Hop (*Humulus lupulus*). Langs het pad groeiden soorten als Grote bevermel (*Pimpinella major*), Grote kattestaart (*Lythrum salicaria*), Kruipend stalkruid (*Ononis repens*), Bevertjes (*Briza media*), Gewone vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*) en Geelhartje (*Linum catharticum*). Ook werd gewezen op een fraai ontwikkeld struweel met o.a. Gelderse roos (*Viburnum opulus*) en Rode kornoelje (*Cornus sanguinea*). Het pad bracht ons vlak langs de uitgestrekte ondiepe vijver op een plek waar de rietzoom ontbreekt en vanwaar we een prachtig uitzicht hadden op het met vele bloeiende Witte waterlelies (*Nymphaea alba*) bedekte heldere wateroppervlak. Nadat we het bos verlaten hadden werden enkele fraai ontwikkelde open delen van het reservaat bezocht, gekenmerkt door talrijke greppels en enkele putten welke nog niet helemaal verland waren (fig. 3), afgewisseld door schrale vochtige hooilanden. In dit deel van het reservaat werden o.a. aangetroffen: Grote muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*), het zeer zeldzame Weegbreefonteinkruid (*Potamogeton coloratus*), Borstelbies (*Scirpus setaceus*), Ruijge zegge (*Carex hirta*), Schubzegge (*Carex lepidocarpa*), Teer guichelheil

(*Anagallis tenella*), Padderus (*Juncus subnodulosus*), Getand vlotgras (*Glyceria declinata*), Blauwe knoop (*Succisa pratensis*), Echte koekoeksbloem (*Lychnis flos-cuculi*), Kleine ratelaar (*Rhinanthus minor*), Knopbies (*Schoenus nigricans*), Parnassia (*Parnassia palustris*), Karwijselie (*Selinum carvifolia*), Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*), Tormentil (*Potentilla erecta*), Ronde zonnedauw (*Drosera rotundifolia*), plaatselijk afgewisseld door grote veenmoskussens (*Sphagnum spec.*). In een nog originele vlasput werden Ronde zegge (*Carex diandra*) en Waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*) aangetroffen.

Het patroon van bulten en slenken vertoont hier een interessant vegetatiemozaïek a.g.v. het feit dat de laag gelegen greppels door toevoer van kalkrijk water veel kalk bevatten terwijl de ruggen daarentegen juist van dat kalkrijke water geïsoleerd liggen en dus licht zuur zijn. In de slenken werden onder meer aangetroffen: Ronde zegge (*Carex diandra*), Hoge cyperzegge (*Carex pseudocyperus*), Kleine watereppe (*Berula erecta*), Klein en Loos blaasjeskruid (*Utricularia minor* en *U. australis*) en verschillende soorten kranswieren (*Chara spec.*) en op de bulten: Slanke waterbies (*Eleocharis uniglumis*), Padderus (*Juncus subnodulosus*), Knopbies (*Schoenus nigricans*), Moeraszegge (*Carex acutiformis*), Kleine valerian (*Valeriana dioica*), Parnassia (*Parnassia palustris*). Langs een pad in het bos werden nog aangetroffen: Boszegge (*Carex sylvatica*) en Hondstarwegras (*Elymus caninus*). De droger gelegen delen herbergen

*) De wetenschappelijke nomenclatuur is gebaseerd op de "Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden". Meise, 1983 (DE LANGHE et al.) en voor de Nederlandse naamgeving is gebruik gemaakt van de "Naamlijst van de flora van Nederland en België". Gorteria 13(5/6): 87-170; 1986 (VAN DER MEIJDEN & VANHECKE).

Figuur 3. Een van de laatste nog niet geheel verlande kuilen werd uitvoerig bekeken (foto: B.G. Graatsma).

een fraai ontwikkelde schrale hooiland-vegetatie met door het hier toegepaste maaibeheer ontstane open plekken, gekenmerkt door een geringe productie. Op de drogere delen troffen we een door Pijpestrootje (*Molinia caerulea*) gedomineerde vegetatie aan.

Aan het huidige beheer van het reservaat, zowel het uitwendig als inwendig beheer, werd tijdens deze excursie veel aandacht besteed. Met het uitwendig beheer trachten de beheerders storende invloeden van buitenaf zoveel mogelijk buiten het eigenlijke reservaat te houden, o.a. door aan het betreden van het terrein strikte regels te koppelen, maar ook door de kwaliteit en het peil van het (grond)water nauwkeurig in de gaten te houden en het van het villapark afkomstige eutrofe water zoveel mogelijk buiten te houden. Het inwendig beheer is gericht op het handhaven danwel stimuleren van processen en factoren die de botanische en zoölogische rijkdom van het reservaat ten goede komen. Men maakt daarbij gebruik van een periodiek maaibeheer (incl. afvoeren) waarbij bepaalde delen eenmaal per jaar worden gemaaid (sommige percelen eind augustus – begin september en andere percelen pas in oktober), dit om de sterk verwaarloosde soortenrijke, open schrale

hooilanden te restaureren c.q. in stand te houden (en dus het proces van verruiging tegen te gaan). Men probeert zo dus de successie naar de gesloten, hoogopgaande vegetatie van Elzenbroekbos om te keren in de richting van schrale en dus soortenrijkere gemeenschappen. Om uitbreiding van het Riet tegen te gaan wordt in het rietland een wintermaaiing verspreid over meerdere jaren toegepast waardoor het Riet steeds in verschillende ontwikkelingsstadia aanwezig is hetgeen de diversiteit binnen het reservaat weer ten goede komt. Om de verschillende successiestadia van de vegetatie in het greppelsysteem te behouden c.q. te bevorderen is men overgestapt op een selectieve en over meerdere jaren gespreide ruiming van deze greppels.

In aansluiting op het eigenlijke Torfbroek-reservaat is ook nog een direkt aan het reservaat grenzend terrein bezocht, gelegen in het villapark "landgoed Ter Bronnen" dat in de jaren 20 door de gelijknamige maatschappij is aangekocht om er wegen, vijvers en een villapark aan te leggen. Het betreft hier een tussen bungalows en een (vis)vijver ingesloten blauwgraslandgebiedje waarin nog de volgende soorten werden waargenomen: Moeraszoutgras (*Triglochin palustre*), Zilte

zegge (*Carex distans*), Rode ogenstroost (*Odontites vernus*), Getand vlotgras (*Glyceria declinata*), Armbloemige waterbies (*Eleocharis quinqueflora*), Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*), Grote muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*), Galigaan (*Cladium mariscus*), Heelblaadjes (*Pulicaria dysenterica*), Bevertjes (*Briza media*), Kattedoorn (*Ononis spinosa*) en Viltroos (*Rosa tomentosa*). Volgens onze gids komt hier ook Addertong (*Ophioglossum vulgatum*) voor, doch wij hebben hem niet gevonden.

Als afsluiting van deze botanische excursie werd nog een kort bezoek gebracht aan het "Hellebos", een van de nabijgelegen bossen op oude alluviale bodems, 1 km ten noordwesten van het dorp Berg. Daarin werden o.a. waargenomen: Spekwortel (*Tamus communis*), Bosroos (*Rosa arvensis*), Heelkruid (*Sanicula europaea*), Eenbes (*Paris quadrifolia*) en Moerasstreepzaad (*Crepis paludosa*). In een aangrenzend militair terrein werden in een vervuigd grasland nog Bosorchis (*Dactylorhiza fuchsii*), Zwartblauwe rapunzel (*Phyteuma nigrum*), Tandjesgras (*Sieglingia decumbens*), Gewone vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*), Borstelgras (*Nardus stricta*), Mannetjesereprijs (*Veronica officinalis*), Echte koekeksbloem (*Lychnis flos-cuculi*), Hengel (*Melampyrum pratense*), Bermooievaarsbek (*Geranium pyrenaicum*) en Blonde zegge (*Carex hostiana*) aangetroffen.

De boeiende en zeer geslaagde, door Marc Leten op een voortreffelijke wijze geleide excursie werd rond 17.00 uur afgesloten waarna de thuisreis werd aanvaard.

B.G. GRAATSMa

LITERATUUR

- ANONYMUS, z.j. Natuurreservaat Het Torfbroek. Informatiebrochure BNVR. 4pp.
 DUVIGNEAUD, P., C. VANDEN BERGHEN & P. HEINEMANN, 1942. A propos de la disparition d'un site naturel. Le Marais de Bergh et sa flore. Bull. Soc. Roy. Bot. Belg. 74: 139-153.
 VYVEY, Q. & H. STIEPERAERE, 1981. The rich-fen vegetation of the nature reserve "Het Torfbroek" at Berg-Kamphenhout (prov. of Brabant, Belgium). Bull. Soc. Roy. Bot. Belg. 114: 106-124.